

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ОНА ТИЛИ ДАРСЛАРИДА МОТИВАЦИЯ

*Пирниязова Шолпан Отениязовна
Бошланғич таълим кафедраси ўқитувчиси
Нукус давлат педагогика институти, Ўзбекистон*

МОТИВАЦИЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

*Пирниязова Шолпан Отениязовна
Преподаватель кафедры “Начальное образование”
Нукуский государственный педагогический институт, Узбекистан*

MOTIVATION IN THE LESSONS OF THE NATIVE LANGUAGE IN PRIMARY SCHOOLS

*Pirniyazova Sholpan Oteniyazovna
Lecturer of the Department of “Primary education”
Nukus State Pedagogical Institute, Uzbekistan*

Аннотация: Ушбу мақолада она тили ва ўқиш дарсларида ўқувчиларнинг қизиқишини уйғотишга қаратилган самарали усуллар ва амалий иш жараёнлари билан боғлиқ масалалар баён этилган.

Калит сўзлар: мотив, ички ёки ташқи мотивация, мақсад, қизиқиш, тасниф, тавсиф, таъриф, ўқув-билув фаоллиги, нутқ ўстириш, тил ҳодисаси.

Аннотация: В этой статье описываются вопросы, связанные с эффективными методами и процессами практической работы, направленными на пробуждение заинтересованности у учащихся на уроках родного языка и чтения.

Ключевые слова: мотив, внутренняя или внешняя мотивация, цель, заинтересованность, классификация, описание, определение, учебно-познавательная деятельность, развитие речи, языковое явление.

Annotation: This article describes issues related to effective methods and processes of practical work aimed at arousing students' interest in the native language and reading lessons.

Key words: motive, internal or external motivation, aim, interest, classification, description, definition, educational and cognitive activity, speech development, linguistic phenomenon.

Бошланғич синф она тили дарсларида ўқувчиларнинг ўқув фанига доир билимларни ўрганишга қизиқишини уйғотиш, мақсадларнинг реал, амалий зарурият эканлигини чуқурроқ англашда мотивация муҳим ўрин тутди. Дарсда ўқувчиларга мавзунини ўрганиш мақсади маълум қилингандан кейин мотивни аниқлаштиришга ўтилади. Мотив, мотивация тушунчалари методик адабиётларда кўп ишлатилган тушунчалардир. Мақсад бошқа, мотив, мотивация бошқа. Г.М.Первова мақсад билан мотивнинг бир-биридан фарқини қуйидагича сўроқ сўзлар ёрдамида тушунтиради: Зачем – это пели по чтению, а почему – это причины или моти-вы [1]. Демак, мавзунини ўрганиш мақсадидан кейин ўрганиш сабаби аён қилинади. Сабаблар сирасида нутқда хатоларга йўл қўйилаётганлиги устувор аҳамият касб этади. Бундай изоҳлар, табиийки, бола нутқини кузатиш асосида айтилади. Чунки ёзма иш (масалан, диктант) таҳлилида йўл қўйилаётган типик хатолар ўқувчиларга маълум, уларни тузатиш зарурияти уларни доим ташвишга солади. Бундан ташқари, нутқини бойитиш зарурияти, таъсирчан сўзлаш зарурияти ва бошқа кўплаб заруриятлар тил

ходисаларини ўрганиш сабабига ишора қилади. Лекин она тили дарсларида терминлар, уларнинг таърифлари, тил ҳодисаларининг тавсифлари, таснифлари хатоларни тузатиш билан боғланмайди, филологик билимлар беради, холос. Уларни ўрганиш сабаби тил ҳодисаларини (товуш-ҳарф, бўғин, сўз, кўшимча ва ҳ.к.) аташ орқали (терминларга таяниб) зарур маълумотларни дарсликдан кидириб топиш ва бошқа шу каби эҳтиёжлар бўлиши мумкин. Айтмоқчимизки, бундай назарий маълумотлар зарур даражада мотив пайдо қила олмайди.

Шуни ҳам назарда тутиш керакки, Г.М.Первова пайқаганидек, «Она тили дарсларида дастлабки кезларда бола уни ўрганишга зарурият сезмайди: мақсад ҳам, мотив ҳам бўлмайди. Бу ишлар ўқитувчи томонидан бажарилади. Нимани ўрганар эканмиз, деган савол туғилса, бу мотив саналади».

Мақсад мотивда конкретлашади. Тил ҳодисасини нима учун ўрганиш кераклиги (мақсад ва мотив) эса ўқувчиларда уни ўрганиш истагини уйғотади. Истак эса қизиқиш билан уйғун ҳолда келади. Истак қанчалик кучли бўлса, қизиқиш ҳам шунчалик кучли, барқарор бўлади. Албатта, филологик билимни эслатувчи назарий маълумотлар болаларда кучли қизиқиш уйғота олмайди. Нутқ ўстириш билан, шу жараёнда билимларни амалда қўллаш [2] билан боғланган билимларгина хоҳиш-истакка қувват бағишлайди. Айтиш мумкинки, нутқ ўстириш ҳамма вақт мақсад ва мотивли бўлади, коммуникативлик билан йўғрилади, яъни кимгадир қаратилади, ҳис-туйғу аралашади, шарт-шароит, вазият ҳисобга олинади. Шунга кўра ўқувчида гапириш учун мотив уйғотиш, бир-биридан ахборот олишга, ҳис-туйғу ифодалашга бўлган қизиқишлари, эҳтиёжлари ва имкониятларини ошириб бориш керак. А.Нажимова ўринли таъкидлаганидек, «Ўқитувчининг эҳтиросли, жўшқин, таъсирчан нутқи, санъаткорларнинг бадиий ўқишлари унда шундай нутқ соҳиби бўлиш истагини уйғотмасдан қолмайди. Она тили дарслари унинг бу истаklarини қондира бошлаган тақдирдагина барқарор қизиқиш юзага келади» [3]. Аксинча, ўқувчида она тили қонун-қоидаларини ўрганиш, мотив асосида пайдо бўладиган ўз нутқини ўстириш истаги бўлмаса, у дарсда бажарилаётган иш турларига қизиқиш билан қарамайди, лоқайд бўлади.

Олимларнинг фикрича, мотивация инсоннинг шахс сифатидаги сифатларини ўзида намоён этишини ўз ичига олади. Мотивация – одамни бирор фаолиятга ундайди, мотив – муайян ҳаракатни келтириб чиқарадиган сабаб. Ички мотив (ўзгалар ёрдамсиз мустақил равишда билим олишга интилиш) шахснинг ўзида бўлади. Мақсадга эришиш йўлида ўзига баҳо бериш, мақсадга эришиш учун қурбани етишига ўз-ўзини ишонтириш учун қулай шароит яратиш кўзда тутилади. Ушбу жараёнда ўқитувчи кўйилган мақсадга эришиш, мотивация пайдо қилиш учун ўқувчиларга ўз-ўзини текшириш, ўзлигини англаш, ўз-ўзига баҳо беришини таъминлаш ҳаракатида бўлади. Мотивациянинг ички типи шахс учун ўз хоҳиш-истаги тарзида намоён бўлади. Мотивациянинг ташқи типи фаолият мазмуни туфайли эмас, балки у билан боғланмаган сабаблар билан, масалан, ғолиб бўлиш, мақтов эшитиш, ёмон баҳо олмаслик ва бошқа шу кабилар туфайли юзага келади. Мотивация ижобий (мақтов ва б.) ва салбий (дакки эшитиш ва б.) бўлади.

Шуни ҳам унутмаслик керакки, Г.В.Первова кузатишлар асосида таъкидлаганидек, мотивацияга ёрдам берувчи ёки унинг ривожланишини тўхтатиб турувчи омиллар кўп: катталарнинг намунаси, боланинг китоб дунёси, китоб билан ишлаш методларини қўллаш, оммавий ахборотнинг замонавий аудиовизуал воситаларга ортган қизиқиш ва б. [1].

Агар ўқувчи шунчаки топшириқ асосида, мажбурий равишда ишласа, унинг фаолияти мотивсиз бўлади. Ўқувчи ўқитувчининг мақсадини бажаради, холос. Бундай вазиятнинг олдини қисман олиш учун аста-секин ўқувчиларни ўз олдига мақсад қўйиш, тил ҳодисаси ҳақида ўйлаш орқали ўзида мотив пайдо қилишга,

яъни мақсад ва мотив уйғотишга ўргатиб бориш керак.

Башарти, дастурий талаб сифатида тил ҳодисасини ўрганиш, уни ўзлаштириш заруриятдан келиб чиқиб иш олиб борилса, ўқувчилар олдига мақсад қўйилмаса, уларда мотив пайдо қилинмаса, дарс материални ўргатишга қаратилган энг самарали методика ишлаб чиқилиб, фойдаланилса ҳам, нутқий фаолият ривожланмайди.

Ўқувчи назарий маълумотни, унинг таркибидаги тил ҳодисаларини ўрганиш мақсадидан воқиф бўлгач, ички ёки ташқи мотивация асосида истак ҳосил қилиб, янги мавзунини самарали ўрганишга эришар экан, жараён шу билан тугамайди: унда шу каби билимларни мустақил ўрганиш ёки шунга ўхшаш ишни такрор бажариш истаги юзага келади.

Мотивация ҳақидаги манбаларда айтилишича, кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ички ундашлари орасида билиш қизиқишлари янада муҳимроқ роль ўйнайди. Ўқитувчининг вазифаси нутқий машқлар орқали болаларнинг қизиқишларини аниқлаш, қўллаб-қувватлаш ва шакллантиришдан иборат [4].

Р.Ибрагимов билиш фаолияти ҳақида гапириб, мотивация масаласига тўхталар экан, шундай ёзади: «Агар ўқувчиларнинг ўзлаштирадиган билимлари амалиёт, ҳаётда кенг қўлланилиши, уларсиз дастурнинг кейинги бўлимларини муваффақиятли ўзлаштириш мумкин эмаслигини билсалар, тақдим этилган билимларни яхши ўзлаштиришга мотивациясининг муҳим унсурларидан бири таълимдаги ютуқлардан қониқиш ҳиссини ҳосил қилишдир. Бу омил энг аввал яхши ўзлаштирмайдиган ўқувчилар учун муҳим. Синфдан-синфга ўтган сари билимлар ҳам мураккаблашиб, ўқувчиларнинг эгаллаши қийинлаша боради, ўз кучига ишончи сусаяди. Бу, ўзлаштирмовчиликнинг энг муҳим сабабларидан бўлиб, унинг оқибатида уқишга салбий муносабат юзага келади» [5].

Мақсадни маълум қилиш ва мотивациялашнинг вазифаси қизиқиш уйғотишгина эмас, балки ўқувчиларнинг ўқув-билув фаоллигини ошириш, яъни уларни фаоллаштиришдир. Ўқувчиларни фаоллаштириш деганда аввало уларнинг куч-ғайратини сафарбар қилиш ва диққатини марказлаштиришдир. Бундай руҳий ҳолатда мақсад сари интилиш кучли даражага етади, билимларни пухта ўзлаштириш, ҳатто бир умр эсдан чиқмайдиган қилиб эгаллашни таъминлайди.

Албатта, ўқувчиларнинг бутун кучини сарфлаб ўқув-билув фаолиятини амалга ошириши қандай натижа бериши ўқитувчи фойдаланадиган методикага ҳам боғлиқ. Агар ўқитувчи ўқувчиларга ваъда қилинган натижага эриштира олмаса, улар бора-бора қўйилган мақсад ва вазифаларга ишонмай қўяди, унда пайдо бўлган мотив ўз кучини йўқотади, ўқитувчи ва ўқувчи ҳамкорлигига путур етади.

Дарснинг бирор босқичини ташкил этишда, ўқувчиларни шу босқичнинг мақсади, нима учун ўрганиш зарурлиги, нутқ ўстиришдаги аҳамияти ҳақида ўқитувчининг қисқа кириш сўзи талаб этилади. Бошқача айтганда, ўқитувчи мақсадни маълум қилишда ва мотив пайдо қилишда кириш сўзидан фойдаланади. Лекин дарснинг ҳар бир босқичи шу тарзда бошланишидан ташқари, қилинган ишларнинг сифати, эришилган натижалар ҳақидаги яқунловчи сўз билан тугаши керак. Кузатишлардан маълумки, айрим муаллимлар босқични яқунловчи сўзсиз тугатадилар, баъзан ўқувчилардан ишни тўхтатишни талаб этиб, навбатдаги босқичга ўтадилар. Аслида яқунловчи сўзнинг асосий вазифаси эришилган натижани маълум қилиш ҳисобланади. Бундай ҳолатлар иш мазмунига қизиқиш уйғотмаслиги, самарадорликка салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Дарсни ташкил этишнинг муҳим жиҳати – бу дарс босқичи мазмунининг кутилаётган мақсадларга ва ўқувчиларнинг ниятларига мослиги. Ўқитувчи куйидаги уч омилдан келиб чиқади: ўқув фаолияти мазмуни, ушбу фаолиятнинг мақсади, унинг психологик қонуниятлари.

Мотивация ўқувчиларнинг у ёки бу мавзунини ўрганишга бўлган қизиқиши, мавзунини ўрганишнинг ҳаётий зарурият эканлиги, турмуш тажрибаси туфайли юзага келади. Лекин мотивацияга ёрдам берувчи ёки унинг ривожланишини тўхтатиб турувчи омиллар кўп [1]. Мотивнинг пайдо бўлишига ижобий таъсир этувчи омиллар қуйидагилар: Катталарнинг даъвати, боланинг синфда бошқалардан олдинда эканлиги, янги мавзу устида ишлаш тартиби маълум эканлиги, гуруҳ билан ишлаш, оммавий ахборотнинг замонавий аудиовизуал воситаларга ортган қизиқиш ва б.

Г.М.Первова мотивацияни икки типга ажратади: ички тип; ташқи тип. Мотивациянинг ички типи шахс учун ўз ҳолича юзага келадиган фаолият аҳамиятли бўлганда (билим олиш ёқади) кучли бўлади. Мотивациянинг ташқи типига мақтов, ғолиб бўлиш ва бошқалар киради. Г.М.Первова ўз талқинини давом эттириб, «безмотивное чтение» тушунчасини ишлатади. Бунда топшириқни бажариш кераклиги, ота-оналарнинг назорати (уйга борганда сўраб суриштириши) ва ҳ.к. маълум роль ўйнайди.

Хуллас, бошланғич синф она тили дарсларида ўқувчиларда дарснинг ҳар бир босқичида ўрганиладиган материаллар устида ишлашга нутқ ўстириш эҳтиёжларидан келиб чиқиб мотив пайдо қилиш самарадорликни таъминлаш учун хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР

1. Первова Г.М. Формирование и развитие мотивации чтения. Журнал «Начальная школа». 2009. № 9. – Стр. 37-38.

2. Тажбенова С.С. Она тили дарсларида ўқувчиларни назарий билимларни амалда қўллашга ўргатиш методикаси. (Таълим қозоқ ва ўзбек тилларида олиб бориладиган бошланғич синфлар мисолида). – Тошкент: «Фан ва технологиялар марказининг босмаҳонаси», 2010. – 76 бет.

3. Нажимова А.Д. Она тили дарсларида ўқувчиларнинг нутқини ўстиришга хизмат қилувчи машқлар тизими (таълим қорақалпоқ ва ўзбек тилларида олиб бориладиган бошланғич синфлар мисолида). Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) ... диссертация. – Нукус, 2022. – 34-бет.

4. Неусыпова Н. М. Развитие речи младших школьников в условиях сельской малокомплектной школы: Книга для учителя.— М.: Просвещение. 1990.— С. 46.

5. Ибрагимов Р. Бошланғич синф ўқувчилари билиш фаолиятини шакллантиришнинг дидактик асослари//Пед.фан.доктори ... дисс. автореферати. – Т., 2005. – 14-б.